

steder end i statsmagtens arkiver. Når Engberg nu alligevel helt konsekvent undlader at gøre kildernes arkivmæssige placering til udvælgelsens grundlæggende princip, havde det så ikke været rigtigere at tage skridtet fuldt ud? D.v.s. inddrage *hele* det foreliggende kildemateriale til forholdet mellem arbejderbevægelse og stat i den pågældende periode? Som kildeudvalget er nu, kommer Engberg i hvert fald i nogen grad til at sætte sig imellem de to berømte stole.

Men denne inkonsekvens i afgrænsningen af det store materiale må ikke skjule kildeudgivelsens oplagte kvaliteter. De enkelte tekster fremstår klart og overskueligt og er i den til formålet meget brede margen forsynet med oplysende og henvisende noter af høj kvalitet. Derudover er samlingen forsynet med en række fortegnelser, oversigter og registre, der i væsentlig grad forøger dens værdi og samtidig gør den let at arbejde med. Og også hvad udvælgelsen af kilderne angår, er der – indenfor den givne afgrænsning – næsten kun godt at sige. Enkelte kan virke overflødige. Men det er kun småting i betragtning af den sammenhæng, det er lykkedes Engberg at etablere imellem de mange tekster – *samtidig* med at bredden i kildeudvalget i meget høj grad er bevaret.

Kildernes centrale indhold er velkendt for læsere af Engbergs Piobiografi. Men det er altid en helt speciel oplevelse at komme så tæt på råstoffet som her: At kunne følge arbejderbevægelsens fødselsproblemer på nærmeste hold, mærke den folkereligøse forvirring og forventning i Internationale, se hvorledes praktiske erfaringer og klarsynede ledere langsomt får tingene til at ændre sig, og opleve hvordan kampen om taktik og strategi tager til, efterhånden som vi nærmer os Slaget på Fælleden; men også at kunne følge statsmagtens reaktioner på den nye bevægelse, kigge politispionerne over skulderen, være med på højeste niveau, når politi, regering og kongemagt lægger sine planer, opleve hvorledes fælden bliver stillet op, være vidne til hvordan Pio, Brix og Geleff selv går ind i den; og endelig forarges over den åbenlyst politiske proces, der førte til deres domfældelse og straf.

Det er spændende – *meget* spændende læsning.

Claus Larsen

NYESTE TID

TINNE VAMMEN: *Rent og urent. Hovedstadens piger og fruer 1880–1920.* Kbh., Gyldendal, 1986. 296 s. Ill. 248 kr.

Rent og urent er led i et nordisk kvindehistorisk projekt om kvinders arbejde i familie og samfund ca. 1870–1970. Men bogen er ikke primært skrevet for den akademiske verden. Tinne Vammen satser bevidst på en bredere målgruppe, på kvinder der interesserer sig for deres rødder. Hun afstår således fra et mere omfattende noteapparat, der afbryder læsningen, og hun indskrænker sig til korte teoretiske afsnit.

Det er der kommet en meget velformuleret, sprogligt varieret fremstilling ud af, ledsaget af velvalgte fotos af tjenestepiger og deres foresatte. Det formidlingsmæs-

sige aspekt er prioriteret højt. Tinne Vammen har dog en forkærlighed for at flette datidens sprogbrug ind i sin egen. Det får af og til lidt pudsige udslag, som når luksusludderen kaldes for »aktivistisk forførrerske«, og det hedder at hun »kalkulatorisk fulgte devicen, hun havde annammet hjemmefra: det gjaldt om at spille knibsk og koket...« (s. 181–182). Men det rokker ikke ved helhedsindtrykket: en lettilgængelig, smukt udstyret bog, skrevet i et sprog, der appellerer til intellekt, følelser og sanser. Man ser, føler og lugter tjenestepigernes arbejde.

Tinne Vammen skriver sig ind i den tværfaglige kvindeforskningstradition, og bevæger sig langt ud over, hvad der traditionelt er blevet opfattet som den historiske videnskabs genstandsområder. Hun inddrager kildetyper som erindringer, private breve og normdannende brugslitteratur, hvilket historikere enten står usikre eller afvisende overfor. Hun udvider således det historiske tekstbegreb, og hendes tilgang er ofte hentet fra den litterære analyse. Bogens titel er litteratens, dens undertitel historikerens.

Hvor det lader sig gøre, skriver Tinne Vammen om navngivne kvinder. Hun begynder med det konkrete historiske eksempel: herskabsejendommen Sølvgade 30 (hvor hun selv bor), går videre til det generelle om tjenestepigekår og pladserfaringer, om normdannende brugslitteratur, om udvidede sfærer for kvinder, om tjenestepigemoderskab og om tjenestepigeprostitution. Tjenestepigernes første organisatoriske forsøg: Københavns Tjenestepigeforening gøres til genstand for både en intern og en ekstern analyse, med hovedvægt på det første. Bogen afsluttes med en opsummering af periodens udvikling i vilkår for piger og fruer, og den bevidsthed dette afsatte.

Rent og urent kan tages direkte for pålydende. Det rene arbejde udførte husmoderen, tjenestepigen det urene. I overført betydning var fruene ren, husmodertilværelsen var kvindens bibelske bestemmelse, og tjenestepigen skulle underordne sig, som det laverestående væsen hun var. Denne opfattelse havde pigen som regel også af sig selv og af forholdet mellem pige og frue. Men der var modgående tendenser her, både blandt pigerne og fruene. Nuanceringer, også nuanceringer, som ikke er populære i kvindeforskningsskredse, er Tinne Vammens force. For hun er udogmatisk og ønsker ikke at tækkes nogen. Jeg nævner i flæng: at mandlig modstand mod kvindearbejde mere skyldtes løntryk, end den var udtryk for patriarkalisme (s. 58), at fruene benyttede sig af herskertechniker over for pigerne og var deres undertrykkere (s. 103), at prostitutionens fundament ikke blot var fattige kvinders økonomiske overlevelseshed, men også skyldtes de højere klassers sene ægteskabsstiftelse (s. 192), at prostitueredes arbejdsbetingelser gav plads for en vis selvstændig tilrettelæggelse af indsatsen, som fabriksarbejdere eller tjenestepiger ikke kendte til i samme målestok (s. 202), at Københavns Tjenestepigeforenings mangeårige formand, Marie Christensen nok var en demokratisk valgt leder, men havde udprægede autoritære tilbøjeligheder (s. 225), og at Københavns Tjenestepigeforening var så heterogen, at den hverken kan betegnes som borgerliggjort tjenestepigekultur eller proletarisk husassistentkultur (s. 253). Omvendt er nuanceringernes faldgrube naturligvis, at analysen falder fra hinanden, som f.eks. i diskussionen af tjenestepigernes mulighed for at udvikle klassebevidsthed (s. 73). Men indvendigerne er petitesser, når man ser på hele resultatet. Det er et vellykket forsøg på at skrive en usentimental historie om en overset og lidet gloriøs gruppe, der med Tinne Vammens bog har fået historisk identitet. Det er en ren fornøjelse at læse!

Hanne Caspersen